

Rosa Maria Arquimbau i Cardil

* Barcelona, 27 de març de 1909

† Barcelona, 28 de febrer de 1992

CP

Escriptora i periodista.

Utilitzà el pseudònim Rosa de Sant Jordi per escriure contes, gènere que conreà des dels tretze anys, publicant en diverses revistes. Cultivà diversos gèneres literaris: el conte, la novel·la, el teatre i la poesia. I periodístics: el reportatge i l'entrevista.

Als dinou anys publicà la seva primera obra *Tres contes breus* (1928). A la qual seguirien durant la dècada de 1930, *La dona dels ulls que parlaven* (1930), *Al marge* (1933), *Història d'una noia i vint braçallets* (1934), *La Festa del carrer: sainet en un acte* (1935), *Es rifa un home!* (1935), *Home i dona* (1936), *Amunt i crits* (1936), *Les dones sàvies* (1936) i *Maria la roja* (1938).

El 1928 formava part del Foment de la Cultura Femenina i com tota la seva generació feminista es vinculà activament al Club Femení i d'Esports de Barcelona i al Lyceum Club.

Políticament el 1931 participà en la campanya de recollida de signatures femenines a favor de l'Estatut. I el 1932 va signar les Bases per a la Constitució d'un Front Únic Femení Esquerrista, esdevenint la primera presidenta del seu Comitè Executiu.

Entre el 1924 i el 1936 va col·laborar, de manera continuada, en diaris i revistes d'esquerres: el 1924 i el 1925, a *Joven-tut Catalana*, amb contes i prosas; del 1926 al 1929, a *La Dona Catalana*, amb contes i poemes; el 1927, el 1928 i el 1930, a *Flames noves*, amb contes i textos sobre la visió de l'art, l'amor, els estudiants barcelonins; el 1929 i el 1931, a *La Nau*, amb contes i un text sobre el tema de les dones a Catalunya; el 1930, a *Imatges*, amb entrevistes i reportatges de caire social; el 1930 i el 1931, a *La Publicitat*, amb articles sobre la joventut i les dones; a *La Rambla*, entre el 1930 i el 1932 —amb la seva columna Film&Soda—, entre el 1933 i el 1934, el 1935 i el 1936, amb entrevistes i textos sobre el divorci, el feminisme, l'adhesió femenina a la República, les dones davant el problema polític de Catalunya, l'Estatut, els «sense feina», la igualtat de drets; el 1931, a *Evolució*, amb un comentari sobre la literatura femenina; i, entre el 1932 i el 1933, a *L'Opinió*, amb escrits tan diversos i interessants com el laïcisme, la pena de mort, les modes, la presó de dones, la política, la moralitat, Mussolini i l'antifeminisme, el teatre català, el matrimoni, el mercat de la novel·la i el dret a vot de

les dones.

Des de la fi de la Guerra Civil deixà de publicar durant gairebé vint anys fins que va aparèixer *L'inconvenient de dir-se Martines* (1958), *La Pau és un interval* (1970) i *Quaranta anys perduts* (1971). 🍷

5 Constitució

Rosa Maria Arquimbau

La Rambla, 24 d'agost de 1931

En l'avantprojecte de constitució a les dones se'ns ha tingut en consideració. Ja era hora. El divorci, tan necessari als països a mig civilitzar com el nostre, contindrà molts més avantatges per a nosaltres que per als homes. És a dir, una sola vegada a la vida la galanteria dels homes farà honor a la justícia i a la delicadesa, deixant que la nostra paraula esdevingui una cosa sagrada i de compromís, perquè fins ara quan es parlava de paraules d'honor sempre es referien a paraules masculines. Ara la dona podrà tenir paraula d'honor. No caldrà presentar una prova, caldrà una paraula d'honor per a ésser admesa una denúncia contra l'home. Una denúncia que caldrà que sigui certa i lògica, naturalment.

I no és pas una concessió galant, com sempre, el que ha animat els homes perquè es decidissin a atorgar-nos aquesta confiança. És un reconeixement dels seus drets i a la seva capacitat. No és una atenció. És un mereixement de justícia en aquesta hora en què tenim posades les nostres il·lusions i les nostres esperances en la justícia. És un avenç, un triomf del feminisme indubtablement. No cal cridar, no cal presumir, no cal fer pairalisme, no calen sentimentalismes; cal que les dones mostrem només la nostra voluntat, la nostra capacitat i el nostre esperit de justícia perquè els homes s'adonin i ens reconeguin aquesta voluntat, aquesta capacitat i aquest esperit de justícia.

No cal que ens fem la guerra i els exposem els defectes. No cal, tampoc, que ens refiem d'ataçar-nos-hi massa prop de la cara. Refiem-nos només, i en aquesta hora més que mai, de la justícia i de la intel·ligència.

Aviat tindrem paraula d'honor i aviat serem unes ciutadanes. Quan la República sigui consolidada. ✂

10 Seccions femenines?

Rosa Maria Arquimbau

L'Opinió, 10 de juliol de 1932

Contra el que creguin quatre escèptics, les Seccions femenines dels partits no han esdevingut una mode, sinó una necessitat. Una necessitat de la qual no ens hem de valer, però una necessitat a la fi.

Un any i mig enrera, abans que la Constitució declarés la igualtat de drets, les Seccions femenines constituïen una mena d'espectacle per als homes, avui és distint. Les dones —ciutadanes— suposen una força. Una força i no un perill, però una força que pot decantar la balança i... ara, en virtut d'això, les seccions femenines ja no constitueixen un espectacle per als homes.

Però Seccions femenines? Malgrat totes les nostres propagandes, les nostres actuacions, les nostres recomanacions perquè es constitueixin, no som massa del parer de fer separacions de sexe. Separacions que podrien considerar-se en categories potser, i que sempre representaran per als homes —més pràctics en matèria política— (encara que el talent natural res no té a veure amb la pràctica) un tutelatge. I no és que defugim aquesta tutela masculina, però voldríem sol·licitar-la nosaltres i no que ens la imposessin. Si tenim ambicions i aspiracions és just que acceptem la responsabilitat sencera. I amb tuteles —sobretot tuteles que són una imposició—, és una mica ingrata la responsabilitat.

No és que defugim els homes, al contrari. Els mòbils que ens indueixen a parlar així demostrem precisament, tot el contrari. Voldríem unir-nos més estretament als homes. Entenem que si les lleis ens concedeixen una igualtat, que en aquest cas és una competència, no hem d'apartar-nos en massa, ni hem d'anar més endavant ni més endarrera que ells, sinó al costat.

L'ideal seria no formar-nos en seccions femenines, sinó formar-nos en seccions mixtes amb ells. Anar amb ells. Però en aquest cas caldria que la llur consideració fos sincera i ens volguessin reconèixer intel·ligència sense massa temors. Així les dones en integrar els Centres podrien ocupar càrrecs a la seva Junta exactament com els homes. Podria arribar a ésser la Presidenta justament, no seria necessari un aïllament femení. Una Secció femenina per arribar a la Presidència con fins ara. Si la llei ens reconeix drets, els homes ens poden reconèixer mèrits. Sobretot en aquesta hora que es parla de justícia i de reivindicacions.

Volem reconèixer, però, que l'allunyament i l'oblit d'anys i anys, ens ha col·locat, en termes generals, en un pla, sinó d'inferioritat, d'aprenentatge, però és que potser els mestres no és fan d'aprenents? I nosaltres no pretenem pas instituir un mestratge femení, però hi aspirem un dia o altre i necessitem ara fer l'aprenentatge.

Seccions femenines? Val més això que res, però no és aquest ben bé el nostre ideal ni el que cal perquè el feminisme —l'actuació de la dona—, constitueixi un èxit i un triomf com és necessari pel bé de Catalunya i de la República. 🌿

Circa 1931

Rosa Maria Arquimbau

Rosa Maria Arquimbau i Cardil

Barcelona, 1909-1992

Una escriptora precoç, una periodista punyent, a l'alçada dels seus coetanis masculins. Un exemple, finalment, del que els experts han anomenat les escriptores doblement minoritzades: pel fet de ser dones i per la pèrdua del valor de la llengua i del projecte polític a que varen donar suport.⁸⁷

És per això que el títol de la seva darrera novel·la *Quaranta anys perduts* (1971), defineix perfectament la seva biografia vital i literària.

Als 14 anys ja havia publicat algun conte en revistes literàries. Sovint va utilitzar el pseudònim Rosa de Sant Jordi. El 1929, amb només 19 anys, va publicar el seu primer llibre: *La dona dels ulls que parlen*. Va col·laborar en gairebé tots els diaris i setmanaris d'esquerres de l'època.

86 Cecília Alonso i Bozzo o Cecília A. Màntua (Barcelona, ~1909-1974), filla de l'escriptor i dramaturg Gastó A. Màntua, va ser una escriptora, guionista radiofònica i dramaturga catalana. El 1954 va assolir un gran èxit amb *La Pepa maca. tragèdia catalana en 3 actes i en prosa*.

87 Kathleen McNerney i Cristina Enríquez de Salamanca (ed.), *Double Minorities of Spain. A Bio-Bibliographic Guide to Women Writers of the Catalan, Galician and Basque Countries*. Citats per Maria Dolors Madrenas i Juan Miguel Ribera, «Les novel·listes dels anys 20 i 30 i la memòria novel·lada: Rosa Maria Arquimbau», a: *Memòria i literatura. La construcció del subjecte femení. Periodisme i autobiografia*.

A partir de 1930, va escriure reportatges a la revista *Imatges*, un clar exponent del periodisme més modern del moment tant per la importància de l'element gràfic com pel tractament de les notícies.

Però el setmanari on Arquimbau va col·laborar més assiduament, i on podem copsar més be el seu tarannà, va ser *La Rambla de Catalunya*, més tard *La Rambla*, amb una columna anomenada Films & Soda.⁸⁸

Maria Dolors Madrenas i Juan Miguel Ribera han estudiat a fons l'obra periodística d'Arquimbau i ens defineixen l'autora com:

«Una intel·lectual d'esquerres defensora de la República, catalanista i feminista. I crítica, punyentment crítica, fins i tot amb allò que defensa de manera aferrissada. [...] amb un criticisme informat i fresc que recorda a grans columnistes coetanis com ara Josep M. de Sagarra i Carles Soldevila.»⁸⁹

Arquimbau també va escriure per al teatre en un registre humorístic, com a *Es rifa un home* (1935), o més combatiu amb la peça *Maria la Roja* (1938), que ella qualificava com a teatre-reportatge ja que l'acció se centrava en una presó de dones a París.

A la dècada de 1980, Arquimbau recordava els seus anys de pionera. El seu testimoni dels anys 1920 i 1930, constata que aquella fou l'edat d'or del periodisme català. El 1934, l'Associació de Periodistes de Barcelona tenia 485 membres. I ella explicava:

«Tots érem bons amics encara que cadascú tenia la seva ideologia; però les idees polítiques no mermaven la nostra germanor.»⁹⁰

⁸⁸ Les referències a la producció literària, teatral i periodística de Rosa Maria Arquimbau les trobem a la pàgina Web Escriptores Republicanes dirigida per Neus Real. <http://www.traces.uab.es/gelcc/escriptores/novelistes/Arquimbau/index.html>

⁸⁹ Maria Dolors Madrenas i Juan Miguel Ribera, *Op. cit.*, p. 128. El gruix de la columna «Films & Soda» es va publicar entre els números 37 i 110 de 1931 i 1932 de *La Rambla de Catalunya* continuada per *La Rambla*. Es poden consultar a la web de l'Arxiu de revistes catalanes antigues: ARCA <http://www.bcn.cat/digital/arca/index.html>

⁹⁰ Àngela Masó, «Diàleg amb Rosa Maria Arquimbau», *Hoja del*

Els contemporanis d'Arquimbau, que Xavier Regàs va anomenar «la Penya del 36» eren periodistes com Sempronio, Josep Maria Lladó, Josep Tarín i Iglésias, Avel·lí Artís-Gener «Tísner», Jaume Miravittles o Carles Sentís.

Arquimbau continua relatant a la periodista:

«Érem poques dones i no totes feien periodisme actiu. A la meua època crec que a Barcelona, tan sols hi havia la Irene Polo —excel·lent repòrter—, la Llucietà Canyà i jo que treballéssim activament.

Jo em dedicava al reportatge i a la crònica. Recordo ara quan Josep M. Planas em va demanar de fer una secció fixa que titulà “Films & Soda”, i era una crònica setmanal. Em preguntes si em preocupava sortir de nits, viure la ciutat nocturna. L'única preocupació en aquest sentit era per motivació familiar».

Són els records d'una dona que havia aconseguit ser econòmicament independent, que freqüentava ambients vedats a les altres dones i que, a més, tenia i difonia opinió política.

Com molts altres escriptors i periodistes de l'època Rosa Maria Arquimbau va ser molt activa política. Militant d'Esquerra, va participar en les campanyes de recollida de signatures femenines a favor de l'Estatut i va ser la promotora de grups de dones defensores del vot femení.

El 1932, va ésser escollida presidenta del Front Únic Femení Esquerrista. El 1980 ja en podia parlar obertament:

«A l'any 1932, vàrem fer una tasca molt interessant. Convocar a les dones perquè anessin a votar. No podien participar a les eleccions, no tenien vot, però es va aconseguir amb la presentació de la cèdula».

Acabada la guerra, la pista de Rosa Maria Arquimbau i del seu marit, l'activista en la clandestinitat Joaquim Girós, es perd entre els milers d'exiliats. És la seva novel·la *Quaranta anys perduts* i una referència en un llibre de memòries d'un altre exiliat, les que ens la situ-

Lunes, 4 d'abril de 1980.

en al sud de França i al nord d'Àfrica tot intentant desesperadament marxar cap a Amèrica. Joan Casanovas i Cuberta, recorda al matrimoni Girós-Arquimbau a l'enterrament del seu pare Joan Casanovas i Maristany, a Perpinyà el juliol del 1942. El memorialista però, comet un error al afegir-hi un gran amic de la parella, Jaume Miravittles el qual, el 1941, havia aconseguit amb èxit fer el periple Marsella-Oran-Casablanca fins Nova York. Periple que Arquimbau va veure frustrat.⁹¹

Per a Maria Dolors Madrenas i Juan Miguel Ribera, la protagonista de *Quaranta anys perduts*, sense ser un alter ego d'Arquimbau, li permet reflexionar i relatar la seva pròpia experiència vital.⁹² El seu relat és molt crític amb alguns dels exiliats a Perpinyà, alguns polítics:

«que trobaven molt còmode criticar tot el que s'havia fet o s'havia de fer i sobretot criticar-ho a distància, ja que tots eren d'aquells que havien guillat de casa nostra, tan aviat que quan en van marxar encara no podien estar segurs de com acabarien les coses.»⁹³

També fa un retrat cru dels exiliats espanyols amb els quals varen tenir que compartir el viatge de Marsella a Oran. Dins el vaixell:

«Els catalans érem minoria. Però fèiem colla a part dels altres i parlàvem en veu baixa, perquè prou sabíem per experiència l'odi que ens tenien «els nostres germans d'Ibèria» —com durant la guerra els anomenaven les emissores catalanes— i com els treia sobretot de polleguera sentir-nos parlar en català.»⁹⁴

La travessia entre Marsella i Oran, que acostava els vaixells a les costes de Barcelona, és el moment en

que l'escriptora és més conscient de la realitat de la seva condició d'exiliada,

«Haviem anat navegant a batzegades per aquella mala mar i el dia abans a les vuit del vespre, havíem passat davant de Barcelona. Divisàvem perfectament Montjuïc i el Tibidabo i fins la claror dels anuncis lluminosos del Paral·lel. Tots els catalans ens arrapàvem fort a la barana de la borda i així fins que Barcelona es perdé de vista; en aquella hora sortia del port el vaixell de Mallorca i ens vam creuar. Qui més qui menys, tots teníem llàgrimes als ulls.»⁹⁵

Arquimbau va retornar a Barcelona a començaments de la dècada del 1950. Heribert Barrera la recordaf:

«Vaig conèixer la Rosa Maria Arquimbau, i el seu marit, en Joaquim Girós, després del meu retorn a Catalunya cap a l'any 1952. Sé que havien estat a l'exili i que eren de la colla dels Tarradellas. Ell va ser molt actiu durant la clandestinitat, Ella era una dona molt intel·ligent però no participava activament en els afers del partit. La vaig freqüentar més en els darrers anys de la seva vida, quan feia una vida molt recollida. Recordo haver-hi anat amb l'Enriqueta Gallinat, perquè eren molt amigues.»

Per l'entrevista del 1980 a la *Hoja del Lunes*, sabem que Arquimbau estava impossibilitada per un accident que no s'especifica i que, per això, no es movia de casa. També és possible que no fes gaire vida social perquè estava molt decebuda de com la varen trac-

⁹¹ Joan Casanovas, *Joan Casanovas i Maristany, president del Parlament de Catalunya*, p. 404.

⁹² Maria Dolors Madrenas i Juan Miguel Ribera, *Op. cit.*, p. 130-131.

⁹³ Rosa Maria Arquimbau, *Quaranta anys perduts*, p. 107. La novel·la es el relat d'una noia barcelonina, modista de professió, que pateix l'exili i que acaba retornant a la Barcelona de l'estraperlo on triomfa com a modista d'alta costura.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 111-112.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 121.

Jaume Miravittles també va fer una última ullada a la ciutat camí de l'exili: «Són les quatre de la tarda i estem passant davant de Barcelona. La gran ciutat jeu a la falda de la muntanya sota la broma d'estiu. De lluny només distingim el gasòmetre del Besòs, la fumera de les xemeneies, la torre de Sant Jaume, els dos pics de la Sagrada Família i, dominant-ho tot, el Tibidabo a la dreta i Montjuïc a l'esquerra. Tot massa lluny, massa esfumat en la boira i el record. Barcelona, Barcelona... quan et reveurem, quan tornarem a trepitjar el teu sòl, com a vencedors», Jaume Miravittles, *D'Europa a Amèrica*, p. 44.

tar la crítica i el públic en el seu retorn literari dels anys 1970. En la mateixa entrevista a la *Hoja del Lunes* se'n queixa obertament:

«El drama de l'escriptor català és que no troba fàcilment editor. I que quan el troba, el camí dels editors catalans és tan difícil que, moltes vegades, l'escriptor no rep cap diner.»

El 1961, Arquimbau havia intentat un primer retorn literari, en castellà, presentant la seva novel·la *La pau és un interval* al premi Biblioteca Breve de l'Editorial Seix Barral. No va passar de la segona votació d'un jurat on hi havien dos dels «gurus» de la crítica barcelonina del moment: Josep Maria Castellet i José Maria Valverde. La novel·la tardaria deu anys a ser publicada en la seva versió catalana.⁹⁶

Com Aurora Bertrana, Arquimbau es trobava fora de lloc. Els joves editors tenien altres prioritats i no disposaven de recursos ni temps per «polir» la seva obra. L'editor i escriptor Manuel Costa-Pau havia endegat el 1966 una col·lecció de llibres en català a l'Editorial Alfaguara: «La novel·la popular». Una col·lecció que encetava Pere Calders amb *Aquí descansa Nevarres* i que tenia en projecte editar a Aurora Bertrana, «Tísner» i la mateixa Arquimbau tot i que, en el seu cas, l'edició no es va materialitzar.

Manuel Costa-Pau recorda l'escriptora:

«La Rosa Maria Arquimbau va ésser una escriptora precoç. Abans de la guerra havia estat promoguda pel cèlebre editor Josep Janés.

Durant el Franquisme ella va tenir aquest desig de tornar a la literatura però jo vaig trobar, tot i que se'm pot discutir, que no havia acabat de reciclar-se. Era un diamant en brut. Lingüísticament i narrativament no es va saber reciclar. Em va saber molt greu perdre-li la pista. Crec que és un cas clar d'una autora a la qual la guerra la va agafar de ple i no es va poder acabar de formar. Ja sabem que allò que en diguem “la ploma”

costa de fer i si les circumstàncies no acompanyen... Jo vaig parlar un parell de vegades amb ella però no vaig poder dedicar-li gaire temps, els editors sempre anem atrafegats. Crec que li faltava un mentor, algú que l'hagués acabada d'ajudar. Això passa a molts escriptors. És un talent malaguanyat.

En Joan Sales, des del “Club dels Novel·listes”, va fer una bona tasca engrescant gent jove que començava. Això ho havia fet en Janés abans de la guerra, com li he dit, però potser en el cas d'Arquimbau no ho va poder fer, tot i que la va publicar. Quan em va arribar a mi, és clar, jo era d'una altra generació. Estava començant les edicions en català d'Alfaguara “La Novel·la Popular” on vàrem publicar l'Aurora Bertrana, l'Amat-Piniella, al costat de nous autors com Saladrigas. Fèiem el que podíem però no teníem el temps per poder fer un seguiment més personalitzat. Vaig tenir a les mans un original seu molt interessant, però no resultà estilísticament. No el vàrem poder publicar.»⁹⁷

En una carta de felicitació de Nadal als Tarradellas i després d'una reflexió de Joaquim Girós sobre el valor de les velles amistats, intervé la veu de Rosa Maria Arquimbau, una veu amarga pel que fa a la seva difícil situació d'escriptora oblidada:

«La Rosa diu que, prou que té coses escrites que li agradaria poder editar, però aquest és un problema difícil de superar molt sovint i sobretot actualment en que s'entravessen moments de crisis de coses... (com qualificar-les?). En fi, de tantes coses. És sovint un problema de cultura, de manca d'entusiasme, de força de voluntat i d'esperit de sacrifici, de tremp... el públic està tan embrutit, té tanta predisposició a sentir-se “ramat”, que fa fàstic. I després hi ha les “capelletes”. Les de sempre. Les d'abans i les d'ara. I ara n'hi ha unes especials d'una joventut, que no sap res de res, que no ens agrada gaire, que no és la joventut que ens agradaria que hi hagués. Si poguéssim tornar a ser joves rai!»⁹⁸

⁹⁶ Rosa Maria Arquimbau, *La pau és un interval*. La novel·la relata l'ocupació alemanya de París a través de les vivències dels veïns d'un edifici.

⁹⁷ Manuel Costa-Pau fa referència al llibre de Rosa Maria Arquimbau, *Quaranta anys perduts*.

⁹⁸ Carta de Joaquim Girós i Rosa Maria Arquimbau a Josep Tarradellas i Antònia Macià. 15 de desembre del 1970. Arxiu Montse-

Josep Fornas, dirigent d'Esquerra i editor, va fer una tasca fonamental per la recuperació de textos memorialístics i literaris dels protagonistes de l'etapa republicana. A l'entresòl de la llibreria de la seva dona hi rebia la visita de molts dels escriptors i escriptores de l'època, amb els quals va acabar mantenint una relació d'amistat:

«Vàrem ser molt amics amb en Joaquim Girós, en l'època de la clandestinitat, havíem fet moltes coses plegats. Sé que havien estat a l'exili. No parlàvem gaire dels detalls.

Aquesta amistat va facilitar que li edités *La pau és un interval* dins el meu catàleg a Pòrtic. Precisament jo volia editar-hi tot allò que els altres no s'atrevien. Ara molta gent em diu que era inversemblant el que jo editava. M'hi vaig divertir molt i a la vegada crec que vaig fer un servei.

La meua dona tenia la llibreria Claris al carrer del mateix nom i a l'altell jo hi tenia el despatx de l'editorial i s'hi feia tertúlia. La parella venia molt per la llibreria, tot i que recordo que vivien molt retrets. Ell, que també era un home de molta vàlua, no es feia notar gaire».

Un dels puntals de Pòrtic va ser la tasca divulgadora del pensament dels vells republicans. El règim ho sabia i actuava implacablement, amb la censura prèvia, prohibint moltes obres, especialment d'assaig. Rosa Maria Arquimbau en va ser una de les víctimes. El 1971 se li va denegar la publicació d'un assaig «La prostitució: l'ofici més vell del món. D'ençà d'allò de la poma als nostres dies».⁹⁹ Un assaig-reportatge que connectava perfectament amb les sèries de caire social que havia publicat a *Imatges* als anys 1930.

Rosa Maria Arquimbau, una dona que, amb la seva tasca periodística i política, s'havia convertit en un símbol del progrés que la República havia portat a les dones catalanes, acabava la seva darrera novel·la amb un paràgraf que de ben segur podien subscriure moltes altres dones de la seva generació:

«Me'n vaig anar cap a casa. Feia vent i pel carrer em volaven els cabells. Com en altres temps, m'entretenia a mirar la meua imatge reflectida a les llunes dels aparadors. La meua imatge, que de cop i volta m'apareixia lamentable perquè era la d'una dona vella que havia gosat fer-se il·lusions. Potser les darreres de la meua vida.

Havien passat els anys. Molts anys. Què s'havia fet de la meua vida?

Recordava aquell dia del mes d'abril de l'any 1931, quan amb l'Hermínia anàvem dalt de l'imperial d'un tramvia passeig de Gràcia amunt i avall, entusiasma-des. D'ençà d'aleshores havien passat quaranta anys. Quaranta anys perduts.»¹⁰⁰

rrat Tarradellas i Macià. Sèrie 2: exili (1939-1977).

⁹⁹ Mireia Sopena, *Op. cit.*, p. 78 i 155. Josep Fornas en conserva el mecanoscrit.

¹⁰⁰ Rosa Maria Arquimbau, *Quaranta anys perduts*, p. 190.

FONT

Elena Masó i Reig per a la Fundació Irla:

Les dones d'Esquerra (1931-1939)

<https://irla.cat/wp-content/uploads/2017/07/donesEsquerra1931.pdf>

Les dones d'Esquerra (1939-1979). Memòria i testimonis

https://irla.cat/wp-content/uploads/2015/10/donesEsquerra1939-1979_set2013.pdf